

Богдан Слющинський

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ДОМІНУЮЧОЇ КУЛЬТУРНОЇ
ГРУПИ І КУЛЬТУРНИХ МЕНШИН:
СОЦІОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ
(на прикладі населення українського Приазов'я)

Стаття присвячена аналізу взаємовідносин етнонаціональних груп населення в українському Приазов'ї та взаємодії домінуючої культури з культурами меншин. У статті висвітлюються чинники, які вплинули на сьогоденний стан міжнаціональних відносин у соціополітичному аспекті. Стаття репрезентує результати соціологічного дослідження думки представників етносів, що проживають на зазначеній території.

Ключові слова: етнонаціональні групи, домінуюча культура, культура меншин, глобалізаційна культура, самоідентифікація, ідентичність.

Slushchinskiy B. The relationship between the dominant cultural groups and cultural minorities: sociological aspect (on example of the population of Ukrainian Azov). This article analyzes the relationship of ethnic groups in Ukrainian Azov and the interaction of the dominant culture with the cultures of minorities. The article highlights the factors that have influenced the current state of international relations in the socio-political context. The article represents the results of a study of the views of representatives of ethnic groups living in this territory.

Keywords: ethno-national groups, the dominant culture, the culture of minorities, global culture, self identity, identity.

Україна споконвіку була багатонаціональною. У цьому і полягає її особливість. Адже складалося так історично, що її завжди хотіли «присвоїти» різні держави, що не могло не впливати на формування національно-патріотичних груп та національно-визвольних рухів – вічного прагнення до незалежності. За свій історичний час розвитку національності та етноси України зазнавали багатьох несприятливих впливів – демографічних, соціаль-

них, культурних, політичних та ін. Серед них – воєнні і повоєнні втрати населення, голод 1921–1923, 1932–1933 та 1946 рр., масові переселення і депортації, трудова міграція усередині радянських республік та між ними, русифікація, процеси акультурації, асиміляції, відтворення населення тощо.

У воєнні і перші повоєнні роки близько 2 млн українського населення евакуювались у східні регіони СРСР. Багато з них через різні причини не повернулися на Батьківщину. Близько 2,4 млн осіб було вивезено у нацистське рабство. Частина українських громадян – військовослужбовців Радянської Армії під час бойових дій опинилася у полоні. Чимало з них залишилися на Заході. З вивезених під час війни на роботи до Німеччини лише 1 млн 250 тис. повернулося в Україну на кінець 1946 р. Але радянська влада не хотіла їх бачити на рідній землі, і майже 300 тис. репатріантів одразу і на довгі роки були вивезені до Сибіру [1, с. 10–15, 211–212]. Кінець 20-х рр. XX ст. в СРСР ознаменувався початком колективізації, індустріалізації та нових репресій проти свого народу. Його характерною рисою стала цілеспрямована політика декоренізації національних культур, освіти й науки [2, с. 92]. Насамперед в українському Приазов'ї це торкнулося греків. З 1927 р. починався наступ на «куркульські елементи», тобто на грецьких середняків та осіб, які займалися традиційною для греків торговельною діяльністю. За таких обставин до «чорних списків» потрапила значна частина працездатного грецького населення.

У 1932 р. Сартанський та Мангушський національні райони були ліквідовані. Впродовж 30-х рр. припинилася діяльність культурно-освітніх та навчальних закладів, які забезпечували потреби нацменшин у професійних кадрах [2, с. 93]. У постанові ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних шкіл в Україні» від 10 квітня 1938 р. функціонування навчальних закладів для нацменшин було визнано «недоцільним, шкідливим та помилковим» [3, с. 225–226]. Одночасно насувалися хвилі сталінського терору, які завдали втрат усім націям України. У другій половині 30-х рр. розпочалися масові репресії грецького населення в Україні [4, с. 55–57]. Наказом М. Єжова за № 233 передбачалося проведення спеціальних заходів з «розгрому шпигунсько-диверсійних контин-

гентів», які начебто склалися з греків, латишів та представників інших національностей [2, с. 94]. Під час виконання цього наказу «трійка» знищила у Приазов'ї 345 греків, а 49 відправила до сталінських таборів [5, с. 60, 92–93].

З проголошенням у середині 60-х рр. партійного курсу на злиття всіх націй в єдину інтернаціональну спільноту – радянський народ – посилювалися асиміляційні процеси, зокрема, русифікація українського, грецького населення та інших етносів, що проживали на території України і, звичайно, в українському Приазов'ї. Якщо в 1926 р. 81,4% (за іншими даними – 82-83%) греків вважали рідною грецьку мову, то у 1989 р. їх виявилось тільки 18,5% від усього грецького етносу в Україні. Динаміка асиміляційних процесів доволі добре простежується на статистичних матеріалах Донеччини, де мешкали найкомпактніші групи грецького населення [2, с. 97]. Це саме можна сказати і про українське населення. Якщо у 1959 р., за даними перепису населення Приазов'я, вважали рідною мовою українську 49,7% етнічних українців, то у 1989 р. – лише 33,6%.

У 1987–1990 рр., із пробудженням національної самосвідомості, викликаним «перебудовою» М. Горбачова, розпочалося активне відродження культурно-просвітницьких організацій, поступове і дуже повільне відкриття національних шкіл. Наприкінці 80-х рр. і до кінця 1991 р. було проведено низку культурно-освітніх заходів у галузі вивчення та популяризації грецької культури й науки, побуту й фольклору українських греків: почала видаватися газета «Логос», ряд концертних виступів і зарубіжних турне здійснив грецький ансамбль «Сартанські самоцвіти», світ побачили нові книжкові видання, зокрема, антологія грецької поезії Приазов'я «Пірнешу астру» («Вранішня зоря»). У цей період було проведено й кілька науково-практичних конференцій, присвячених історії та культурі українських греків [6, с. 24]. Але проблеми національно-культурного будівництва українським грекам та іншим національностям випало вирішувати вже в умовах незалежності Української держави, коли яскраво викристалізувалися домінуюча та інші культурні групи.

Отже, метою статті є дослідження взаємодії домінуючої культурної групи і культурних меншин в українському Приазов'ї.

Завданнями статті є аналіз чинників, які, з одного боку, стають платформою об'єднання культурних угруповань, а з іншого – посилюють різномірність: розділяють погляди населення регіону.

Теоретичною базою будуть напрацювання українських та зарубіжних соціологів, а емпіричною – дані соціологічного дослідження, проведеного автором статті, на території українського Приазов'я (м. Маріуполь, селища: Сартана, Старий Крим, Талаковка, село Гнутово), $n = 1200$.

Досліджували проблеми етнонаціональних культур в Україні такі вчені, як: Л. Аза, О. Вишняк, Н. Костенко, М. Михальченко, М. Наумова, А. Ручка, Л. Рязанова, Л. Скокова, Р. Шульга та ін., в Росії – В. Козлов та ін.

Ми ж проаналізуємо взаємодії домінуючої культурної групи і культурних меншин за результатами соціологічного дослідження, проведеного у регіоні Приазов'я. Спочатку дізнаємося, чи представники різних етнонаціональних груп зберегли свої національні традиції у сім'ї і наскільки домінуюча (російська) культурна група вплинула на них?

Як показують дослідження, більшість респондентів грецької національності вважають, що вони зберегли свої національні традиції (79,2%). За ними ідуть росіяни (53,4%), українці (42,4%), німці (40,6%) і євреї (37,6%). Невеличка частка респондентів усіх етнонаціональних груп вважає, що вони зберегли традиції лише в національній кухні, а саме: 12,3% євреїв; 10,4% німців; 6,9% греків; 5,7% українців і 5,6% росіян. Крім цього, багато представників різних національностей вважають, що вони дотримуються національних традицій лише у свята: німці (39,9%), українці (37,3%), євреї (25%), росіяни (19,4%) і греки (5,5%). Думку про те, що не зберегли національні традиції, висловили євреї (21,1%); росіяни (20,1%); німці (7,6%); греки (7,6%) і українці (5,2%).

Отже, найбільше зберегли свої національні традиції представники тих етнонаціональних груп, які компактно проживають, а це – мешканці сіл та селищ. Миське населення, котре постійно контактує з іншими представниками, а це здебільшого особи, які підтримують російськомовні традиції (утворюють домінуючу культурну групу), свої національні традиції втратили більше, їх культура зазнала асиміляції. Щодо національних традицій, таких

як національна кухня чи інше, то вплив домінуючої культури їх, як правило, розмиває. Тут відбуваються процеси скоріше декультурації, ніж акультурації.

Отже, проведене дослідження свідчить про те, що національні традиції в українському Приазов'ї в основному зберігаються. Останнім часом відбувається посилення суб'єктивізації у процесі самовизначення етнічних груп, але це не суттєво впливає на їхні відмінності, бо залишаються притаманні їм символічна культура, мова, етнічна самосвідомість та етнічна пам'ять, які проявляються через комплекс історично сформованих соціокультурних рис і визначають специфіку кожної етнонаціональної групи порівняно з іншими, а також встановлюють певні, не завжди очевидні, але існуючі межі, котрі відокремлюють «своїх» від «чужих».

Дослідження того, наскільки представники різних етнонаціональних груп використовують свою рідну мову на вулиці та на роботі, показали, що основна частина населення регіону, незалежно від національної належності та вікової категорії, спілкується мовою, прийнятою тут (російською). Найбільшу частку становлять меншини, яких їх рідною мовою не розуміють: євреї – 92,1%; німці – 81,9%; греки – 72,1%. Частка українців становить 64,2%. Звичайно, російське населення розмовляє російською мовою (93,5%), лише невеличка частка припадає на тих, хто володіє українською мовою. Дехто із населення на вулиці та на роботі розмовляє залежно від обставин, а саме: українці – 24,6%; німці – 17,2%; греки – 12,1%; євреї – 7,8% і росіяни – 6,9%. Тих, хто намагається розмовляти своєю рідною мовою, досить мало. Серед греків їх 19,6%, серед українців – 10,62%. Щодо німців та євреїв, то тут це питання взагалі не стоїть. Отже, вплив домінуючої культурної групи на культуру інших національностей та етносів досить великий. Які чинники на це впливають?

Як вважають респонденти, найбільше на використання тієї чи іншої національної мови впливає мовне середовище. Це підтвердила абсолютна більшість (64,8%), а саме: євреї – 68,3%, греки – 67,7%, росіяни – 66,8%, українці – 63,3% і німці – 57,8%. Думки щодо небажання відокремлюватися від загальноприйнятої мови дотримується всього 13% респондентів із загальної кількості опитаних: 27,1% – німці, 11,5% – євреї, 10,9% – українці, 9,2% – греки і 6,2% – росіяни.

Стосовно думки щодо тривалого насадження російської мови в регіоні, то її підтримали 10,4% респондентів: росіяни – 19,3%, українці – 14,9%, греки – 11,8%, євреї – 2,8% і німці – 1,4%. 2,8% євреїв висловили думку про те, що російська мова поглинає національну внаслідок невизначеності у політиці держави. Що цікаво, такої думки дотримується лише чоловіче населення молодшої когорти. 1% респондентів, представників німецької та української національності, вважає, що населення українського Приазов'я не вміє відстоювати національні інтереси.

Причину втрати національної мови у недостатньому вихованні національної гордості вбачають 2,4% респондентів усіх етнонаціональних груп, крім греків (утримались), а саме: українці – 3,6%; росіяни – 3,5%; євреї – 2,8% та німці – 2,1%. Крім цього, 4,1% греків і 4,0% євреїв причину втрати національної мови вбачають у відірваності від історичної батьківщини.

Із відсутністю мовного кола пов'язують причину втрати національної мови майже 7% респондентів різних етнонаціональних груп: 9,2% – євреї, 8% – німці, 7,9% – греки, 5,5% – українці і 4,2% – росіяни.

Як бачимо, мовне середовище – один із найважливіших чинників, що визначає мову регіону, але не можна стверджувати, що саме російська мова опанувала регіон. Завдяки процесам акультурації та декультурації в регіоні з'явилася своя мовленнєва культура – «суржик», та все ж кожна етнонаціональна група населення прагне зберігати свою національну культуру.

Спробуємо визначити, як повинні складатися відносини між домінуючою культурною групою та культурами меншин.

На думку абсолютної більшості респондентів (73,1%), відносини між домінуючою культурною групою та культурами меншин повинні будуватися на рівноправ'ї та взаєморозумінні. Хоча є представники у всіх етнонаціональних групах, які висловили думку щодо того, що повинні бути основні національності і другорядні, правда, їх досить мало: німців – 13,8%; росіян – 11,1%; греків – 7,6%; українців – 6,2% і євреїв – 2,1%. Для 18,6% респондентів усіх етнонаціональних груп немає жодного значення, як складаються відносини між домінуючою культурою та культурами меншин. Так висловились: 29,7% німців, 24,3% греків, 16,6% євреїв, 11,8% росіян

і 10,4% українців. Це, на мою думку, є наслідком процесів соціалізації і життєвих ситуацій та умов, які сприяли формуванню того чи іншого ставлення до різних культур. Звичайно, не можна відкидати і політичні аспекти, за допомогою яких намагалися закріпити у пам'яті населення думку про те, що «головною нацією в Україні є російська». Про це читалися лекції та проводилися семінари, зокрема, у 1951 р. їх на території України було прочитано 25 тис. Основними темами були такі: «Великий російський народ – провідна нація СРСР» та «Українські буржуазні націоналісти – смертельні вороги українського народу» [7, с. 271].

Саме нарощування боротьби проти буржуазного націоналізму супроводжувалося зростанням російського шовінізму та продовженням наступу на права етнічних меншин, розпалюванням антисемітизму [8]. 1948–1953 рр. справедливо називають «чорними роками» для багатьох національних меншин, що проживали на території України. Цьому періоду характерні не тільки знищення культурно-освітніх закладів, але і уніфікація освіти та культури. Такі тенденції мали місце і в українському Приазов'ї, особливо щодо етнічних греків, євреїв та німців. Адже курс, який «забезпечує всебічний розвиток і розквіт економіки та культури всіх націй і народностей», був лише на сторінках рішень партії [9, с. 313–314]. У Приазов'ї, наприклад, за часів радянської влади взагалі зникли всі українські школи, не говорячи вже про школи інших етнічних груп. Періодичні видання виходили тільки російською мовою. Звичайно, це все призводило до домінування російської культури у регіоні.

Отже, в основному між етносами відбувалося взаєморозуміння. Звичайно, це створює відповідну міжкультурну комунікацію, яка впливає і на подальший розвиток відносин між етносами, а це, у свою чергу, впливає на вибір шкіл для своїх дітей з відповідною мовою навчання, тобто має далекі перспективи. Адже від того, як діти будуть ставитися до різних національностей та етносів, будуть залежати взаємовідносини населення регіону [10, с. 87–92].

Які ж школи відвідують діти мешканців українського Приазов'я?

Більшість респондентів підтверджують, що діти Приазов'я відвідували і відвідують в основному російські школи. За даними соціологічного опитування це 69,6% всіх дітей, з них: діти євреїв –

75,3%, німців – 72,2%, українців – 64,2% і 64,1% греків. Звичайно, 100% дітей росіян відвідують російську школу. Щодо шкіл з українською мовою навчання, то їх відвідує лише 11,8% дітей українців, 10% греків і 4,1% німців. Перспектива на майбутнє теж не радісна, бо лише 3,4% українців планують віддати до них своїх дітей та 6,9% – німців. Слід звернути увагу й на те, що дуже повільно розвивається мережа шкіл з українською мовою навчання. Але все-таки на сьогодні ця ситуація дещо змінюється. Наприклад, за даними управління освіти Маріупольської міської ради на початок 2008 р. у регіоні діяло 80 загальноосвітніх шкіл (77 у Маріуполі і по одній в с. Сартана, Старий Крим та Талаковка), в яких навчалося 38464 дітей. Із загальної кількості – 28 шкіл з українською мовою навчання (27 у Маріуполі і 1 у Талаковці). Всього школи з українською мовою навчання та українські класи відвідують 7150 учнів, що становить 18,6% від загальної кількості. Щодо грецької мови, то слід зазначити, що на сьогодні у школах с. Сартана та Старий Крим є класи з поглибленим вивченням новогрецької мови. Крім цього, відкрилися недільні школи: 1 єврейська (150 учнів), 1 німецька (21 учень) та 1 грецька (300 учнів). Стосовно дошкільних дитячих закладів, то за станом на 01.04.2008 р. їх налічувалося 93 із загальною кількістю 13349 дітей. З них з українською мовою навчання – 60, що становить 64,5%, їх відвідували 11396 дітей (85,4%). Тоді виникає справедливе запитання: якщо дошкільних закладів з українською мовою більше, є недільні навчальні заклади, а також факультети грецької філології, української філології, іноземних мов у Маріупольському державному університеті і відповідні факультети у Приазовському державному технічному університеті, де щороку відбуваються випуски студентів, то чому у місті не чути ані української, ані грецької, ані німецької мов? Відповідь на це запитання можна отримати, відвідавши дошкільні заклади у часи, коли батьки приводять або забирають дітей. Батьки спілкуються з дітьми переважно російською мовою. Тобто період спілкування українською мовою закінчується разом із закінченням часу перебування у садочку. Та й здебільшого і самі працівники садочків між собою спілкуються російською мовою. Щодо середніх та вищих навчальних закладів, то тут теж спілкування на перервах між студентами

та викладачами відбувається російською мовою. Саме це, на мою думку, і не дає можливості національним мовам вийти на широкі простори регіону. Традицію важко подолати. Для цього потрібен відповідний час.

Таким чином, можна стверджувати, що в українському Приазов'ї відбуваються дуже складні процеси, які викликані усіма попередніми етапами розвитку регіону. Переважання російської культури призвело до суттєвих змін у ставленні до всіх інших етнонаціональних культур. Тому тут у відносинах чи взаємодії домінуючої культури та культур меншин можна помітити дві тенденції: з одного боку – прагнення до *глобалізаційної культури* (особливо це помітно у молоді), а з іншого – *самоідентифікація* етнонаціональних культурних стихій, що розвиваються в умовах відродження національної самосвідомості етносів. Слід зазначити, що ці дві тенденції об'єктивні і будуть співіснувати та взаємодіяти одна з одною і надалі. І від того, як ця специфічна особливість регіону буде підтримана з боку урядового законодавства, і буде залежати майбутнє його загальноісторичної долі. Досягти цього можна лише за умов толерантності, принципу діалогу, збереження територіального і етнічного *status quo*, недопустимості будь-якого насилля, регіоцентричності освіти і виховання. Адже культура будь-якого регіону являє собою цілісну систему, тобто ієрархічну систему культурних і соціальних систем. Кожна форма культурної системи, і зокрема мова, мораль, релігія, філософія, мають свою першооснову, яка становить матеріальні та медіальні першооснови. Саме ці початки визначають тип культури етнонаціональної групи і відповідний їйому світогляд. А це залежить від того, наскільки людині не тільки вдалося зберегти її, але чи має вона можливість долучатися до неї у повсякденному житті.

Резюмуючи, можна стверджувати, що домінуючою культурою цього регіону є російська, але і вона вже існує не у «чистому» вигляді. Тому я б швидше сказав, що в українському Приазов'ї існує своя особлива змішана культура, яка включає в себе елементи як російської, так і української з домішками грецької. Нечисленні ж культури не мають істотного впливу на домінуючу «приазовську» культуру. Також тут спостерігаються і процеси певного культурного ренесансу, чому посприяло послаблення тиску з боку

державних органів і створення умов для самоідентифікації шляхом поглиблення пізнання власної історії, традицій, цінностей, хоча, можливо, і не повною мірою, для всіх етносів, що проживають у регіоні. Такі серйозні політичні зміни у підході до етнонаціональних відносин дають змогу у подальшому розвивати національні культури і створити повну гармонію у розумінні і сприйнятті всіма етносами один одного. Саме ця домінуюча «приазовська культура» є унікальною субкультурою регіону, багатокультурною за своїм складом і тому створює унікальні взаємовідносини у суспільстві, а населення Приазов'я адаптувалося до умов свого проживання.

1. Національні меншини України у XX столітті: політико-правовий аспект / [кер. авт. кол. М. І. Панчук]. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 356 с.

2. Греки на українських теренах: Нариси з етнічної історії : Документи. Матеріали. Карти. / [ред. колегія: В. Смолій (голова), В. Бар'яхтар, В. Бузало, О. Возіанов та ін.]. – К. : Либідь, 2000. – 488 с.

3. Національні процеси в Україні: історія і сучасність / [за ред. В. Ф. Панибудьласки]. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 2. – 704 с.

4. Лихолобова З. Г. Сталинские репрессии 1937–38 гг. в Донбассе / З. Г. Лихолобова // Донбасс и Приазовье: Проблемы социального и духовного развития: тез. докл. Междунар. науч.-практ. конф., Мариуполь, 26–27 мая 1993 г. – С. 55–57.

5. Данилюк Ю. З. Масові незаконні репресії щодо грецького населення в Україні в другій половині 30-х рр. / Ю. З. Данилюк // Україна – Греція: історія та сучасність : тез. II міжнар. конф., Київ, 22–24 лютого 1995 р. – С. 60, 92–93.

6. Яли И. А. К тебе, с тобою и к славе твоея / И. А. Яли // Греки Украины: история и современность : Материалы науч.-практ. конф. : Греки Украины: поиск и формирование национальной культуры. – Донецк, 9–19 февраля 1991 г. – С. 24.

7. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посіб. [для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів] / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

8. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период / Л. Алексеева. – Вильнюс – Москва : Весть, 1992. – 352 с.

9. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза : Стен. отчет. – М., 1965. – Т. 2. – С. 313–314.

10. Ганнусенко Н. І. Формування культури міжнаціонального спілкування школярів у поліетнічному середовищі / Н. І. Ганнусенко, Т. І. Мадєйків // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 87–92.